

6. Другий розкол ОУН: двійкарі

Навесні 1945 р. у Відні відбулася зустріч уповноважених Проводу ОУН в Україні (Василя Охрімовича, Мирослава Прокопа, Дарії Ребет та Миколи Лебеда — які на завдання проводу перейшли на Захід) зі Степаном Бандерою, Степаном Ленкавським та Ярославом Стецьком. На зустрічі було створено закордонний центр ОУН (Б). У січні-лютому 1946 р. закордонний центр ОУН скликав конференцію керівних кадрів організації у Мюнхені, на якій відбулися перші ширші дискусії щодо ідеологічно-програмних питань. Було оголошене створення закордонних частин ОУН (ЗЧ ОУН). Вже тоді досить чітко проявилися дві тенденції у трактуванні подальшої ідеологічної еволюції ОУН(Б):

С. Бандера та його прихильники вважали постанови III надзвичайного збору ОУН (з уточненнями конференції ОУН червня 1950 р.) чинними, але наполягали на тому, що програмні поступки на користь демократії й світоглядного плюралізму, зроблені під час війни, були передусім тактичним кроком, який не стосується базових принципів націоналізму. Їхні опоненти, що зосереджувалися у закордонному представництві УГВР, заперечували такий підхід, наполягаючи на тому, що демократія західного зразка та світоглядний плюралізм стали й мають бути засадничими елементами ідеології ОУН.

Ці ідейні розбіжності загострилися внаслідок певних особистих якостей учасників дискусії. С. Бандера, котрий упродовж усієї війни перебував або під домашнім арештом, або у концентраційному таборі як цінний заручник, фактично виявився поза активною діяльністю власної організації. Його бачення ситуації в Україні та підхід до світоглядно-ідеологічних проблем ґрунтувався на попередньому політичному досвіді (це ж стосується його найближчих соратників, зокрема Я. Стецька). Вважаючи програмні корективи 1943 р. суто тактичним кроком, він явно демонстрував небажання брати до уваги практичний досвід, набутий без його безпосередньої участі, й перебирав на себе роль ідеологічного деміурга. Його опонентів дратувало таке ставлення до справи, оскільки авторитет С. Бандери довоєнних часів вже не тяжив над ними. Ситуація до певної міри була повторенням тієї, що призвела до першого розколу ОУН, але цього разу вже С. Бандера опинився в ролі ортодокса, який втратив зв'язок з реальною ситуацією і став об'єктом критики "крайовиків"-практиків.

Упродовж 1946—1948 рр. в організаційних осередках ЗЧ ОУН велося дискусія з цих питань, однак внаслідок особливостей внутрішньої структури організації вона обмежувалася найнижчими організаційними клітинами, так званими "п'ятками". Обговорення не виходило поза коло п'яти осіб, ці групи не контактували між собою. Це дало можливість С. Бандері та його прихильникам, які виявилися досить вправними у формуванні цього специфічного різновиду громадської думки, повернути більшість загалу на свій бік. Зі свого боку, його опоненти не спромоглися переконливо довести свої позиції до рядових членів організації, намагаючись вирішити проблему передусім "на верхах".

У постановах Першої конференції ЗЧ ОУН (вересень 1947 р.), які в ідеологічному змісті мало відрізнялися від рішень вищих органів ОУН воєнної доби, містилися "організаційно-політичні" настанови, які давали С. Бандері великі шанси проти його опонентів. Очевидно, останні розраховували, що ці пункти будуть зброєю в їхніх руках, але вони явно недооцінили організаційних талантів свого візаві. "Новий етап, — йшлося у постановах, — має відзначитися інтенсивною внутрішньою роботою, упорядкуванням всіх внутрішніх справ, введенням і усталізуванням чіткої твердої внутрішньої системи, ... скріпленням дисципліни, контрольності та високоякісних членських прикмет кадрів". У цьому контексті найбільшу увагу планувалося приділити "ідейно-політичному підйомові, устійненню чіткої лінії в усіх питаннях, політичному вишколові та ідейно-політичній однакості й дисциплінуванню членів..."⁴⁷ Як показали подальші події, С. Бандера та його соратники

дуже добре дали собі раду у “скріпленні дисципліни”: через рік чимало осередків ЗЧ ОУН була на їхньому боці.

У серпні 1948 р. відбулася Друга (надзвичайна) конференція ОУН, головним завданням якої було вирішення найбільш нагальних проблем ідеологічного, політичного та організаційного характеру — саме так було сформульоване її завдання і саме це свідчило, наскільки гостримі були ідеологічні суперечності всередині організації.

Конференція, на якій унаслідок згаданих причин домінували прихильники С. Бандери, закликала “тих поодиноких членів Організації, в яких проявилися ідейно-політичні і організаційні хитання, зревідувати своє становище та вернутися на правильні позиції...” Особливий наголос було зроблено на тому, що в рамках ОУН в період “революційно-визвольної боротьби” дозволяється “... тільки одна політична лінія, одне становище в кожній справі, встановлене компетентною для того організаційною установою, репрезентоване і подаване до виконання Проводом”⁴⁸. Таким чином, опоненти С. Бандери (на конференції були присутні о. Іван Гриных, Лев і Дарія Ребети, Володимир Стахів та Євген Стахів, Василь Охримович, Зенон Марцюк, Іван Бутковський, Роман Ільницький)⁴⁹ опинилися у фізичній меншості і в ізоляції: провід ОУН в Україні, на авторитет якого вони могли посилатися, отримував інформацію про те, що відбувається на еміграції, нерегулярно і з запізненням. В еміграційних осередках ОУН, які у цей час поповнювалися здебільшого людьми, не надто обізнаними в ідеологічних нюансах, авторитет С. Бандери як символу бандерівської ОУН був беззаперечним.

Представникам опозиції запропонували скласти мандати представників ОУН в закордонному представництві УГВР: вимогу було прийнято за умови, що третейським суддею в конфлікті виступить провід ОУН в Україні, очолюваний Романом Шухевичем. Восени того ж року, намагаючись вирішити проблему технічно, провід ЗЧ ОУН виключив опозиціонерів з організації⁵⁰. Про перебіг конфлікту було повідомлено Провід ОУН в Україні.

У вересні 1949 р. противники С. Бандери скликали ширшу нараду членів ОУН за кордоном (43 учасники, серед них — усі члени Головної ради і проводу ОУН, обрані на III надзвичайному зборі ОУН 1943 р., яких було відряджено за кордон). Нарада підтвердила чинність постанов III надзвичайного збору 1943 р. і оприлюднила низку тез, які, власне, й викликали заперечення “ортодоксів” на чолі зі С. Бандерою. Зокрема, “ревізійністи” наголосили на принципі ідеологічного плюралізму в рамках базового принципу незалежності України: “ОУН розцінює як позитивне явище співпрацю визнавців різних світоглядів, якщо вони визнають в боротьбі за українську державу та в державному будівництві пріоритет національного принципу в політичному і соціальному ладі і стоять беззастережно на становищі української державної самостійності”⁵¹.

Учасники наради заперечили право ОУН на монополію в політичному житті (хоча й констатували її як природний факт) і фактично закликали до співпраці “існуючі українські політичні середовища” самостійницького спрямування. Безпосередньо дискутуючи з “ортодоксами”, “ревізійністи” наголосили на тому, що ідеологічні й практично-політичні зрушення воєнного періоду були “не тактичним засобом і

політичним маневром для досягнення своїх вужчих цілей, а новою концепцією та новою структурою національно-визвольної боротьби українського народу”⁵². У липні 1950 р. вони звинуватили провід ЗЧ ОУН у спотворенні справжнього ідеологічного обличчя організації, посилаючись на культивування ним ідеологічної виключності, догматичності і нетолерантності, ворожого ставлення до демократії, прагнення монополізувати українську визвольну справу, відновити орденський характер організації⁵³.

Влітку 1950 р. з України надійшли документи проводу ОУН в Україні (датовані жовтнем 1949 р.) за підписом Р. Шухевича, які мали розцінюватися як остаточне слово у конфлікті. Провід ОУН в Україні не визнав виключення “опозиціонерів” з ОУН і підтвердив їхні мандати як своїх представників у ЗП УГВР. Вони мали підпорядковуватися безпосередньо Проводові ОУН в Україні. Чотирьом представникам “опозиції” та трьом представникам ЗЧ ОУН пропонувалося створити закордонний центр ОУН, який мав стати керівним органом ЗЧ ОУН⁵⁴. Серед цих документів були і вже згадані “Уточнення й доповнення”, які ще раз підтверджували повну легітимність постанов 1943 р.

Обидві сторони визнали ці постанови легітимними, однак дискусія з ідеологічних питань не лише не припинилася, а й набула гостріших форм. С. Бандера та його прибічники, які, згідно з рішенням проводу ОУН в Україні, залишалися у керівному колегіальному органі в меншості, не поспішали з практичним оформленням такого становища. Резолюція ІІІ конференції ЗЧ ОУН (квітень 1951 р.) наголошувала на необхідності “піддати основній дискусії всі постанови, прийняті ще в 1943 р. в цілком інших політичних відносинах України і цілого світу”⁵⁵ — йшлося передусім про блок соціальних питань, який традиційно був найслабкішим місцем у політичних програмах організації. У такому варіанті С. Бандера та його одностайні формально виступали з прогресивніших позицій, наполягаючи на ревізії застарілих настанов. Реально йшлося про ревізію в ортодоксальному дусі — це стало особливо очевидним з появою серії статей С. Бандери в “Українському самостійнику” (про зміст йтиметься в розділі, присвяченому еволюції ОУН (Б)).

Зрештою, конфлікт, у фокусі якого були не лише суто ідеологічні питання, а й проблема внутрішнього устрою ОУН, зокрема демократизації внутрішнього життя організації, дійшов до такої межі, що обидві сторони вислали своїх представників в Україну: 1951 р. від ЗЧ ОУН в Україну було відправлено Мирона Матвієйка, голову Служби безпеки ЗЧ ОУН, від “опозиції” — Василя Охрімовича. В. Охрімович дістався до пункту призначення, отже, його версія стану справ у ЗЧ ОУН була відома Проводові ОУН в Україні, який очолював Василь Кук (у квітні 1952 р. МГБ повідомляло про створення окремих, спеціально оснащених оперативних груп “з числа кращих досвідчених чекістів” для розшуку і ліквідації проводу ОУН в Україні, серед членів якого названо і В. Охрімовича. У жовтні того ж року його було схоплено. У квітні 1954 р. ЦК КПУ повідомив про його страту⁵⁶). Щодо Мирона Матвієйка існують припущення, що він за сприяння подвійного агента британської спецслужби SIS Кіма Філбі⁵⁷ (який працював для радянської контррозвідки) був схоплений радянськими органами безпеки, котрі

скористалися отриманими від нього даними, щоб розпочати радіо-гру, спрямовану на поглиблення розколу в ЗЧ ОУН⁵⁸. У квітні 1952 р. МДБ СРСР повідомило, що з 19 парашутистів — “емісарів закордонних оунівських центрів”, скинутих в західних областях, було захоплено 18 осіб⁵⁹. Правдоподібно, що серед них був М. Матвієйко та його радист. Радіограми, які надходили нібито від М. Матвієйка, містили звороти, які визнавали С. Бандеру провідником ОУН, що, зрозуміло, підживлювало конфлікт.

Улітку (за іншими даними — саме в серпні) 1953 р. на адресу ЗП УГВР надійшла радіограма за підписом В. Кука, в якій йшлося про те, що С. Бандера відійшов від постанов III Збору ОУН 1943 р., що він ані формально, ані фактично не є провідником ОУН. Левові Ребетові, Зенонові Матлі (представникам “опозиції”) та Степану Бандері пропонувалося очолити керівництво ЗЧ ОУН і реорганізувати їх “згідно з позиціями Проводу в Україні”⁶⁰. 1953 р. ніхто не поставив під сумнів зміст радіограми. Майже через півстоліття з’ясувалося, що вона також була частиною радіогри МБ⁶¹ — сам В. Кук заперечив її автентичність⁶². Ця версія виглядає цілком вірогідною, особливо з огляду на те, що це була пропозиція зібрати в одній групі людей, що вже були непримиренними політичними суперниками, — наслідок неважко було передбачити або запрограмувати. Взагалі, автентичність тексту радіограми чи її авторство на той час не мали великого значення — суперечки увійшли в таку фазу, що компроміс міг бути лише тимчасовим.

Подальший перебіг подій засвідчив, що жодна сторона, незважаючи на формальні рухи в напрямі примирення та конструктивної співпраці, не була готовою на компроміс. Двомісячні переговори закінчилися підписанням документу “План і деякі уточнення діяльності тимчасового керівництва ЗЧ ОУН (База дії Колегії уповноважених)”. Колегія уповноважених, яка складалася з С. Бандери, Л. Ребета та З. Матли, тимчасово перебирала на себе функції проводу ЗЧ ОУН. В ідеологічній частині “Плану...” йшлося про те, що ОУН стоїть на протимарксистських позиціях, що український націоналізм — це “національно-визвольний, всенародний, демократичний протитоталітарний рух”. Визнавалася обопільна автономія ЗЧ ОУН та ЗП УГВР. Розподіл обов’язків між ними був зазначений досить туманно: “ЗП УГВР проводить внутрішню і зовнішню політику у характері керівного визвольного центру. ЗЧ ОУН проводить зовнішню й внутрішню політику в характері визвольно-політичної організації”⁶³.

Ця остання спроба компромісу виявилася безперспективною. С. Бандера не дотримався правил “джентльменської угоди”, організував виключення прихильників компромісу із керівництва ЗЧ ОУН і висунув вимогу збільшення повноважень проводу ЗЧ ОУН у стосунках з Колегією уповноважених. Л. Ребет та З. Матла відповіли виключенням С. Бандери з колегії та заклик до членів ЗЧ ОУН не визнавати його повноважень. Конфлікт вкотре вийшов за межі нормальної дискусії і дедалі більше набував типових рис еміграційної чвари⁶⁴. Зрештою, у лютому 1954 р. було створено нові керівні органи тієї частини ЗЧ ОУН, яку очолили Л. Ребет⁶⁵ та З. Матла, а в грудні 1956 р. двійкарі провели конференцію, яка легітимізувала нову організацію — ОУН за кордоном, або ОУН (з).

7. ОУН (мельниківці)

В подальшому ОУН(з) разом із ЗП УГВР, декларуючи відданість принципам III надзвичайного збору ОУН (1943 р.) стабільно дотримувалися національно-демократичних принципів. ОУН (з) публічно виступала від імені ЗП УГВР. Двійкарі протягом 18 років видавали часопис "Український самостійник", заснували видавництво "Пролог" (яке впродовж свого існування випустило понад 200 назв книжок), видавали журнал "Сучасність", який три десятиліття був найцікавішим в інтелектуальному відношенні суспільно-політичним і літературно-художнім та науково-популярним виданням української діаспори. Починаючи від 1960-х років, "двійкарі" виступали з беззастережною підтримкою інтелектуального нонконформізму в радянській Україні.